

Aleksi Konkka

Tuulivuoate puussa. Tekstiilivalmisteiden rituaalisesta käytöstä Vienan ja Pohjois-Aunuksen Karjalassa

(Опубликовано: РИМА-aineksia. - Kajaani. Oulun yliopistopaino 1999. – S. 35-60)

Tekstiilien ja niiden raaka-aineiden rituaalinen käyttö on hyvin laaja tapakokonaisuus. En yritäkään luoda kokonaiskuvaa koko aihepiiristä, vaan poimia tiedossani olevista tapojen kuvauksista teemamme kannalta erikoisesti kiinnostavia esimerkkejä. Artikkelissa on käytetty tietoja, joista osa on peräisin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkistosta ja Karjalan Tiedekeskuksen arkistojen kokoelmista, myös kirjoittajan omaa kenttätutkimusaineistoa on käsitelty.

Ihmisen elämän käännekohtiin eli syntymiseen, hääseremoniaan ja kuolemaan liittyneiden menojen yhteydessä nimenomaan tekstiilien käyttö on ollut yleistä. Mutta tekstiilituotteilla ja niiden raaka-aineilla on ollut tärkeä rooli rituaaliesineinä myös vuotuisissa juhlamenoissa (erikoisesti vuodenvaihteen menoissa) ja parannusriiteissä eli kansan lääkintämenetelmissä. Merkille pantavaa on, että yllättävän monen menon kohdalla tekstiilien käyttö on myös tavalla tai toisella liittynyt puuhun.

Erikoisen runsasta ja näyttävää on ollut tekstiilien rituaalinen käyttö **karjalaisissa häissä**. Vaatekappaleita esiintyi häämenojen kaikissa vaiheissa, mm. lahja- ja vastalahjaesineinä tekstiilit olivat suosittuja. Etukäteen toisilleen lupautuneet nuoret tavallisesti vaihtoivat kihloja, joita saattoivat olla sormukset ja rahat, mutta usein oli niin, että sopimuksen merkinä (esim. tytön puolelta) annettiin huivi, eli karjalaisittain paikka. Tällä tavalla aineellistettu "*aijesopimus*" ei kuitenkaan vielä ollut osapuolia sitova. Tyttöä yrittivät kosia muutkin sulhaset, etenkin Vienassa kesäisin juhannuksen aikoihin. Silloin kylässä saattoi liikkua useita kosijajoukkoja (erikoisen elävästi kosintatapoja on kuvannut I.K. Inha kirjassaan Kalevalan laulumailla). Ulla Muistama, joka oli syntynyt Kiestingin Sohjanansuussa, oli kertonut Pertti Virtarannalle eräästä hänen kotikylässään tapahtuneesta epäonnisesta kihlautumisesta. Mies oli kihlannut morsiamen hyvästä talosta ja saanut upean silkkihuivin kihloiksi tytöltä. Tyttö kuitenkin hylkäsi hänet ja meni toiselle. Hääpäivänä hylätty sulhanen meni häätaloon, otti mukaansa tytön silkkihuivin ja kirveen ja hakkasi koko hääväen nähden kihlasilkin pieniksi palasiksi. Näitä kauniita silkinpalasia oli kylän pikkutyttöillä sitten kauan nukenvaatteina.

Tällä tragikoomisella tapauksella ja siihen liittyvällä menettelytavalla on ehkä kuitenkin ollut syvä, tosin ei ehdottomasti tiedostettu uskonnollinen pohja. Nimittäin tietyissä olosuhteissa toiselta saadussa esineessä saattoi piileksiä hyvinkin voimakas ego. Juuri tätä esineessä olevaa voimaa hyväksikäyttäen parantava taikka vahingoittava vaikutus saatiin ulottumaan suoraan asianomaiseen henkilöön, joka tavallisesti oli esineen omistaja tai käyttäjä. Tämä menettely on ollut yleisesti käytössä parannusmenoissa kuten muussakin taikuudessa. "Viattomaan" huiviin kohdistuva tunnepurkaus ja sen raaka kohtelu kielivät koston halusta, mutta paljastavat myös sisimmillään olevan uskonnollisen toimintamallin.

Yksi karjalaisten häiden tyypillinen lahjojen vaihtoesitys oli ns. "*katsotus*", joka tapahtui morsiamen kodissa. Vuokkiniemessä toimitus tapahtui niin, että orteen ripustettiin paikka eli huivi ja tyttö pantiin verhon taakse. Poapo (morsiamen kättilö) vartioi morsianta kunnes sai sulhaskansaita "*valkien rahan*". Vasta sen jälkeen hän otti huivin pois ja päästi sulhaset morsiamen luo. "*No, myö* (siis morsian seuralaisineen) *sielä toisella puolella seisoma. Siitä ne tultih ne suinani ta soajannaini ta siitä se pat vaska, kolmen siihi mein eteh. Miula se paita* (häälahja sulhaselle) *levitettih siih käsillä. Siitä miun piti kumartuo siinä. Siitä heän, se sulhani otti sem pajan, vielä kolmeh kertah näim puissallutti* (pudisti.)". Lopuksi sulhanen antoi puolestaan morsiamelle täysivillaisen *katšotuskosson* eli "*kostovuattien*" (leninkivaatteen).¹ Juhlallisen ja häämenojen tärkeän osan tarkoituksena sivustapäin katsottuna näyttikin olevan ainoastaan tekstiilien molemminpuolinen tarkastus ja vaihto.

Kuva 1. Pat´vaska Vuokkiniemen Kivijärvellä. - Venäjän etnografinen museo, 1928, L. Kapitsa.

Perinteisten häiden johtajana Karjalassa oli toiminut hääseremonian viettoon erikoistunut tietäjä, tulevan pariskunnan suojelija, kahden suvun yhteensaattaja *pat´vaska*. Uhtuan Jyväskylähdessä *pat´vaskalla* oli vyötäisillään pitkä valkoinen käsipaikka. *Pat´vaskan* ruuskana oli keppi, jonka päähän oli sidottu siipioravan eli liito-oravan nahka.² Käsnašauva kädessä, "*sata pahkoa sauvassa*" *pat´vaskan* paikka vyöllä hän liikkui "*juhlallisen arvokkaana*". Tällaisena tavallisesti nähtiin *pat´vaska* Kontokin ja Vuokkiniemen kylissä. Pitkä käsipaikka sidottiin vyötäisille, niin että solmu tui vasemmalle puolelle. Paitsi käsipaikkaa, jonka hän sai silloin kun sulhaiskansalle jaettiin lahjat morsiamen kotona, sai *pat´vaska* vielä palkkansa palttinaisen paidan.³

Kontokin ja Vuokkiniemen perukoilla morsiamen siirryttyä sulhasen taloon tehtiin erikoinen nyytty, jossa oli kaksi limppuleipää ja morsiamen ikoni. Leivät lähdettäessä "*sivotah, pat´vastka keäriy ne skoatterih* (eli pöytäliinaan) *ta käsipaikan ristih sitou lepiem peällä, ta opresa* (jumalankuva) *on sielä*". Sulhasen kotona nyytty pannaan sulhasen äidin eteen päydälle. "*Sanotan, jotta tämä on teillä kuuluva. Opresan moamo panou seinällä*". Pöytäliinan ja käsipaikan sulhasen äiti pitää itsellään. "*Voarnapaikkakse vielä sanoitin sitä käsipaikkaa, voarnah* (=naulaan) *pannah ta skoatteri stolalla. Se on talon yhteini käsipaikka ta skoatteri*"⁴.

Tapa on tunnettu muuallakin. Myös Laatokan Karjalassa ja Aunuksen puolella morsiamen ikoni ja kirjailtu käsipaikka näyttävät olleen tasavertaisia miehelään tuotuja, morsiamelle kuuluneita esineitä.⁵ Paateneellä häätalossa ripustettiin vaarnoihin erikoisia kirjattuja käsipaikkoja, joita saattoi olla seinillä jopa monta kymmentä. Kertojat korostivat, että näin tehtiin ainoastaan häissä ja hautajaisissa.⁶ Samalla tavalla oli Laatokan Karjalassa laitettu vaarnoihin monen monet käsipaikat ym. vaatekappaleet. Näin toimittiin perinteisissä, koko suvun vainajien muistajaisjuhiissa, joita vietettiin vielä vuosisatamme alussa.

Miehelässä morsiamen ensi kertaa ryhtyessä tekemään töitä oli vielä anoppikin lahjottava käsipaikalla. Eräissä taioissa morsiamen oli annettava anopille ns. *kokotusrättčinä* (eli paita) hänen ensimmäisen miehelässä tapahtuneen kylvssä eli saunassa käyntinsä yhteydessä. Mutta vuokkiniemiläisten kertoman mukaan myös "*lypsinšaiikat, avoamet, vaššan tyvet* (lakaistaessa) *ta kaikki piti enneil lahjuo, käsipaikka situo*". Iivo Marttisen tietojen mukaan morsiamen oli pirtissä käsipaikkaa vaarnaan ripustaessaan kumarrettava kaksi kertaa.⁷ Mäntyselän Semsjärven kylässä morsiamen oli sulhasen taloon tultuaan ripustettava uunin patsaan päähän paras häälahjoiksi varustamistaan käsipaikoista. Samalla hänen oli kumarrettava patsaalle.⁸

Ilmeisesti monet näistä tavoista olivat morsiamen vieraan paikan ja vieraan suvun haltijoihin kohdistuvia

lepytysuhrien kaltaisia toimia. Näin ollen morsian yritti päästä hänelle vieraiden sukuhaltijoiden suojelempiiriin. Tärkeätä tässä on todeta, että häärirtuaalissa morsiamen suorittaman sulhasen sukulaisten lahjonnan takana saattoivatkin piillä nimenomaan haltijoille osoitetut uhrilahjat. Sama ajatuspohja lienee ollut muissakin vanhoja urhitoimituksia muistuttavissa yhteyksissä. Kirjoittajan Repolasta saamien tietojen mukaan talon kurkikirren nostajaisten, harjakkaisten, aikana talon puolesta sidottiin kurkikirren päähän vaate, joko paita- taikka housukangasta rakentajille. Etelämpää (mm. lyydiläisalueelta) on myös tietoja käsipaikan sitomisesta päällimäiseen kattohirteen, jonka pää joskus koristeltiin eläin- tai lintuaiheisella leikkauksella.

Karjalaisten häiden eräänä poikkeavana muotona oli joskus *"mennä paolla"*, *"hypyl"* tai vienalaisittain *"uralla"*⁹. Näin meneteltiin, kun vanhemmat vastustivat lapsensa valitsemaa elämänkumppania. *"Uralla menon"* oli tapahduttava väkijoukon keskeltä, tavallisesti näin tehtiinkin juhlissa taikka häävalmistelujen jo alkaessa. *"Kun sulhani ta morsian mäntih uralla, niin ruvettih polttamah seipähien nenissä olkikupoja. Parikunta juoksi pakoh, rahvas ta vanhemmat palavien olkikupojen kera perässä..."*, kerrottiin 1900-luvun alkuvuosina Uhtualla tapahtuneesta *"uralle menosta"*¹⁰. Jyväskylälahtelaisen tiedon mukaan Uhtuan Alajärvellä *"uralle meno"* tapahtui niin, että jo kihlat juhlien aikana eräälle pojalle antanut tyttö tarttui toisen kosijan *"paikan kokkah"* eli hänelle tarjoamaansa liinaan ja asia oli sillä selvä. *"Heän kul lippai (heilautti) nenäliinoa kolme kertoa - ta kolmannella kertoa tyttö tarttu hänem paikan kokkah, niil lähettih viemäh!"* Silloin *"suuri kesseli (tuohikontti) etšitäh ta se viritetäh seipähän nenäh jotta 'uraa uraa uraa' karjutah jotta kaikki hirvie kun uralla mani siitä. Se on se uralla mänö"*. Vuokkiniemessä samassa tilanteessa kosija ojensi nenäliinan kulman, *"tytöllä nästyökkiv viuhahutti ta sano: kun nähnet verrakses nin tartu!"*

Koko monivaiheisesta häänäytelmästä *"uralla menon"* tapauksessa olikin enää jäljellä liina, uraa-huuto ja palava tuohikontti. Merkille pantavaa on, että tässä lyhennytyssä häämuodossa oli kerrasta toiseen toistuvia tradition hyväksymiä elementtejä. Saattaa nimittäin olla, että näiden kolmen perusosan avulla hätätapauksessa täytettiin rituaalin minimi ja siten saavutettiin se päämäärä, johon "normaalisti" kului monta päivää kestäneitä häämenoja.

Aikoinaan Vienassa ja Pohjois-Aunuksessa oli tapana häiden yhteydessä taikka heti niiden jälkeen tehdä morsiamen karsikko eli erityisellä tavalla karsia havupuu, josta otettiin pois muutamia oksakertoja. Karsitulle kohdalle jätetyistä ok-sista nähtiin esim., olivatko morsiamen vanhemmat elossa. Vienan Vuonnisessa hääkarsikko tehtiin talon läheisyyteen ja nuorikko oli mukana karsikkoa tehtäessä. Se, että joku erikoinen suhtautuminen on liittynyt juuri puun karsittuun kohtaan, näkyy myös Uno Holmbergin tallentamista tiedosta: *"Karsitun kohdan ympäri käärittiin vielä tuohta tai pellavakangasta"*¹².

Feodor Pottoni (syntynyt 1911) kertoi Repolan Haukkasaaren kylässä, että kun hääsaattue tulee sulhasen kotiin, niin *"istuuvuttih stolan (pöydän) taguah, se sulhani da niin andilaz, ...ni siidä tuuvah ne kuužen havut, yskäh pannah, ni siidä se akka (antilasj andau sillä kuužen karžijalla alazet, villa-alazet tuojalla... Karžikkokuuži, niin ni sanotih... Joga parikunnalla oli oma kuuži, se on andilahän kuuži"*. Kun morsiamelle annettiin karsikkokuusen oksia, oli tapana sanoa: *"Puolet poikia, puolet tyttäriä!"*

Tätä kirjoittajan vuonna 1986 tekemää haastattelua voidaan verrata yllämainittuihin Uno Harvan etupäässä 1800-luvulta Vienasta ja Pohjois-Aunukselta peräisin oleviin tietoihin. Sadankin vuoden kuluttua manipulaatiot oksien kanssa ja siihen liittyvä sanonta ("Puolet poikia, puolet tyttäriä!") olivat yhä muistissa. Sanonta oli Repolassa kuten myös Uhtualla ja Jyskyjärvellä 1800-luvulla aivan identtinen. Myös Harvan tietojen mukaan morsiamen oli kiitokseksi noista oksista annettava vastalahja: se oli joko *"nenäliina tai muu voate"* taikka joku arvoesine - sormus, kello jne.¹³ Arvolahjat osoittavat sen, että karsikontekoa pidettiin tärkeänä, se oli ainakin kellon arvoinen ja kellohan oli siihen aikaan kallis esine. Mutta mitä arvoesineitä sitten olivat nenäliina tai alaset, jotka morsian antoi karsikontekijälle palkaksi?

Kintaista puheen ollen ne olivat esillä Vienassa heti kosijoiden taloon tullessa. Näin Risto Bogdanovin mukaan vielä 1920-luvulla Uhtualla kosijat jättivät morsiamen taloon rukkaset, jotka he lupasivat noutaa varsinaisena hääpäivänä¹⁴. Vuokkiniemessä *"jos tytön isä ei ollut paikalla tai asia muuten ei saatu selväksi, sanoivat sulhaset lähtiessään: "Kintahat heittämmä pattšahan nenäh!"* (joka tarkoitti sitä, että asia jäi kesken ja kosijat tulevat toisenkin kerran)¹⁵. Villalapaset saattoivat olla myös morsiamen käsissä niinä hetkinä, jolloin morsiamen tukkaa käsiteltiin¹⁶. Eräistä muista tavoista mainittakoon, että monin paikoin Karjalassa emännät keväisin karjaa ensi kertaa laiturille laskiessaan pitivät kädessään villalapsia.

Vienassa **lapsenpäästäjä** (*"poapo"* eli kättilö) oli hyvinkin arvostettu henkilö. Poapo mm. kutsuttiin kaikkiin hänen "maailmalle päästämiensä" järjestämiin isompiin perhejuhliin. Poapo sai synnyttäjältä myös lahjoja:

"rättšinöä (paitoja), paikkaa (päälliinoja), kostuo (leninkejä) ta ken oli pohatta, ni anto "kaikki voattiep peästä jalkoihin. A ken oli keyhempi, se anto kintahat ta rättšinän". "Poapolla piti ainakin kintahat panna", kerrottiin Vuokkiniemen Tollonjoella¹⁷. Kysymykseen "miksi?" sai Pertti Virtaranta akonlahtelaiselta Nasti Aittavaaralta vastauksen: "Sitä vassej jotta Tuonelaj kul lähetäh mänömäh nin sielä on ohtajaisie (ohdakkeita), nin ne voipi sillä kinnaskeällä kiskuo jotta peässäh Tuonelaj jovesta peällitti mänömäh"¹⁸. Kintaan tehtäväksi tässä osoittautuu sielun matkan helpottaminen, mitä todistavat myös eräät tiedot siitä, että vainajaa viimeiselle matkalle puettaessa hänen käsiinsä laitettiin lapaset.

Kiestingin kylissä ja muuallakin Vienassa¹⁹ lapsen napanuora sidottiin äidin hiuksilla, joihin lisättiin liinaisia rihmasia. Sitä, ettei tämäkään tapa ollut vailla maagista pohjaa, todistavat Jouko Suurhaskon mainitsemat eteläaunukselaiset tiedot. Niiden mukaan lapsen napanuoraa sidottaessa hiuksiin lisättiin pellavankuitu, joka äidin omista häissä oli punottu harien (siis morsiamen) lettiinsä²⁰. Hiusrihman rituaalikäytön "ketju" pitenee, kun otamme huomioon vuonnislaisen tavan: "Häissä lakkia morsiamen päähän laitettaessa antoi maamo tyttärelleen lapsilykyn siten, että riitsi oman hiusrihmansa ja sitoi sillä tyttärensä hiukset"²¹. Samuli Paulaharjun mukaan Vuonnisessa vastasyntynyt lapsi käärittiin joko äidin taikka isän paitaan sen mukaisesti, toivottiinko tulevaisuudessa tyttöjä vai poikia. Uskottiin, että lapsi saa isän paidan kautta myös isän luonteen. Asia varmistettiin siten, että lapsi käärittiin "likaiseen" eli isän monet hiet keränneeseen paitaan²². Kiestingissä tällainen ensimmäinen lapsen riepu, joka oli isän tai äidin paidasta repäisty hiha, oli nimeltään *harakkapaita*²³. Uudesta kankaasta lapselle ei yleensäkään tehty ennen vaatteita. "...Voate vanhaks, lapsi terveheks", sanoo poapo ensi kertaa lapselle paitaa päälle puettaessa. Vastasyntynyttä lasta kapaloitaessa hänen päälleen oli kaiken lisäksi laitettava vyö, pojalle isän paitavyö, tytölle äidin hiusnauha²⁴.

Ensimmäisen lapsen saanut miniä lahjoitti miehensä vanhemmille "toatolla paita, moamolla kostovoate tahikka rättšinä", kumarsi jalkaan ja sanoi: "Tässä on lahjoa lasta kattšuo"²⁵. Lapsi oli uusi tulokas taloon ja sen isäntiä, samalla myös suvun haltijoita - kuten nuorikko oli tehnyt jo häiden jälkeen - piti kunnioittaa lahjoin tällä kertaa lapsen puolesta. Etelä-Aunuksessa oli tapana, että nuorikon äiti toi lahjat ja kumarsi vävynsä vanhempia jalkaan.²⁶ Niin ikään häiden tapaan suoritettiin lahjojen vaihto kummien (*kuomien*) ja lapsen vanhempien välillä ristiäisissä. "Lahjaksi kuomilleen antavat lapsen vanhemmat sukkaa, kinnasta, paitaa, käsipaikkaa...ja kuomat taas puolestaan antavat lapselle lahjojaan, ristitaatto pito vaatetta ja ristimaamo paita vaatetta"²⁷.

Vierissä kesessä eli joulun ja loppiaisien välisenä aikana **jouikiertueissa** kulkeneiden naamioituneiden *huuhel'nikkojen* oli ehdottomasti pidettävä kintaita kädessä. "Ettei käsistä tunnettais", selitys kuului. Muutenkin villan, pellavan, hampun ja niistä valmistettujen esineiden käyttö on ollut vuodenvaihteen juhlamenoissa aivan erikoisluokkaa. Etenkin Aunuksen puolella, mutta myös Vienassa "huuhel'nikaf" käyttivät pukeutuessaan paljon pellavasta valmistettuja paitoja, vöitä ja liinoja. Esimerkiksi Paatenella niitä oli pantu monta kappaletta päällekkäin²⁸. Naamioidun vyötäröllä olevasta pellavaisesta käsipaikasta on tietoa kaikkialta Karjalasta.

Hamppua ja pellavia käytettiin myös ennustustaijoissa. Esimerkiksi Vuokkiniemen Ponkalahdessa hampuvyyhti käärittiin sykerölle, pantiin lattialle ja sytytettiin palamaan. Mikä kohta ensimmäiseksi avautui, siis paloi poikki, siihen suuntaan ennustaja meni miehelle²⁹. Ennustusvälineinä käytettiin myös henkilökohtaisia omakutoisia esineitä, esim. silloin, kun sukka kastettiin avantoon ja pantiin pieluksiin. Unessa sitten nähtiin tuleva sulhanen taikka morsian taikka tulevan puolison pirtti, jossa sukkaa kuivatettiin. Silloin kun mentiin *Vierissä akkuo* tai *Syndie kuuntelomah* tiehaaraan tai muulle kuuntelupaikalle, otettiin mukaan pöytäliina, joka vedettiin kyyryssä istuvien ennustajien korviin.

Vielä yksi vierissä keskeä koskeva ja harvemmin esillä ollut tapa oli loppiaisena *joanassa* eli avannossa lupauksesta kylpeminen. Kylpijän vyötäröisiin sidottiin nuora taikka pitkä kirjattu käsipaikka, jonka päästä lupautunut nostettiin takaisin jälle. Tavanmukaista oli, että nostajana toimi asianomaisen henkilön ristimoamo, ainakin hänen oli oltava tässä toimituksessa mukana.

Mainitaan vielä ne liinat, jotka olivat mukana uhrijuhliissa. Vienan Kivijärvestä Venehjärvelle elokuun lopulla uhrijuhliin tulleet sukulaiset veivät "*pelenävuatteen*" (tavallisesti valkoisen vaateen, joka asetettiin ikonilaudan alapuolelle seinälle) "*tšiässöynään*"³⁰. Salmin Mantsinsaaren Häkkipäivän juhla-aterialle jokaisen perheen oli otettava mukaansa paitsi ruokailuvälineitä myös liina, joka levitettiin tantereelle ja jonka päälle uhriruoat pantiin.³¹

Myös parannusriiteissä tekstiilien käyttö on ollut merkittävää. Oulangassa syntynyt Marina Takalo on kertonut Juha Pentikäiselle, kuinka Takalon velipoika ollessaan yksivuotias sairastui *kramppiin*, jota

pidettiin kaatumataudin kaltaisena sairautena. Parantamismenetelmä oli seuraava: hänet peitettiin pöytäliinalla ja päälle pantiin Pyhän Pohrottsan ikoni. Kenenkään ei annettu liikkua eikä telmätä, ovia ei paukutettu, lapsetkin ajettiin ulos. Kun Jaakko oli nukkunut yön tämän ikonin alla, ei enää toista kertaa kramppi käynyt.³² Myös Repolan Kiimanvaarassa kirjoittajalle oli kerrottu, että *rodimets*-taudista (lasten kaatumatautihoitoon paikallinen nimitys) päästettiin kattamalla sairas pöytäliinalla ja lisäksi mustanvärisellä vaatteella. Tutkija Nina Lavonen mainitsee kuulleen Säämäjärven Lietteenkylässä, että siellä kaatumatautiin sairastunut lapsi peitettiin pöytäliinalla, jonka tiedettiin olleen käytössä hääpöydässä taikka vainajain muistajaispöydässä.³³ Myös eräissä suistamolaisista *piiruista* eli muistajaisjuhlista kertovassa tiedossa on seuraava maininta: *"Pitoja varten valmistettiin kaiken hienoimmista liina- ja pellavalangoista poimien kudottuja pöytäliinoja eli skuatereita. Näitä liinoja ei käytetty muina aikoina. Piiruisa pidetty pöytäliina kelpasi kaatuvatautisten parantamiseen ynnä muuhun taikuuteen"*³⁴.

Vienassa maasta, metsästä, vedestä tai kalmasta saattoi *heittäytyä, hinkautua* tai *nousta* tartunta eli sairaus, jonka syynä on tavallisesti pidetty paikalla tapahtunutta pelästymistä taikka esim. sopimattoman sanan käyttöä. Jopa jonkin ikävän asian, kuten esim. sairastumisen ajattelemisenkin on saattanut aiheuttaa tartunnan. Parannuskeinona ovat olleet *proskenjat* (anteeksi pyytelemiset): tartuntapaikalle on viety lepytysuhrit eli *heitetty verhat*.³⁵ Näissä parannusmenetelmissä käytetyissä uhriaineiksissa vaatekappaleiden, liinojen ja lankojen osuus on ollut huomattava.

Melko tyypillinen on toimintatapa, josta vuonna 1927 kerrottiin Vuokkiniemessä folkloristi Risto Bogdanoville: *"Kun vejestä tarttunou, niin pitäy luatie leppäni vasta, johon otetaan kolmesta kohasta kolme varpoa kustaki ta sivotah ruskiella villalangalla. Sillä kylvetetäh kipietä"*³⁶. Verhoja eli uhreja vietiin saunaan, jokeen tai järveen, metsäteiden haarioihin jne., eli sinne, mistä tiedettiin taudin tarttuneen. Tapa on tuttu kaikkialla Karjalassa. Seuraavat esimerkit kertovat puihin asetetuista verhoista: Vienassa saunavasta sairaan kylvettämisen jälkeen vietiin *"kolmantee lepän hoarakkoo"* ja vedenhaltijalle saatettiin viedä jopa *"9 sorttia voatepaloja"*³⁷. Porajärvellä sidottiin metsänisännälle punaista lankaa kolmeen puuhun. Lisäksi vielä yhdistettiin tiehaarassa kasvavien koivujen latvat yhteen, pantiin raha maahan ja sanottiin: *"Tässä teille lahjat, oman tervehyen annat pois!"*. Suojärvellä taas laitettiin punaisia ja mustia tilkkuja kolmilatvaisen lepän haaraan.³⁸

On muistettava, että sairauden uskottiin tulevan toisesta maailmasta, joskus se tulkittiinkin suoranaisesti vainajan, siis kuolleen sielun asettumiseksi elävän ihmisen ruumiiseen. Näin myös metsänväen taikka vedenväen toispuolinen karma saattoi tarttua ihmiseen. Siksi usein kerrottiin toimista, joiden avulla sairaus pyrittiin *"viemään takaisin"* eli karkoittamaan alkuperäiseen paikkaan. Vienassa näissä olosuhteissa käytettyjen loitsujen sanat kielivät vaihdosta: *"Ota pois omat hyväsi, anna pois omat pahani..."*, *"Otakkoa pois oma ruskie hipiene, antakkoa minulle oma valkie hipieni..."* tai *"Ota pois omat ruskiat veres, anna pois omat valgiet vereni. . ."* jne...³⁹.

Tauti saattoi hinkautua jopa *"lumalista"* (ikoneista), jos niitä sattui jollakin tavalla loukkaamaan. Vuonnisessa oli silloin vietävä *"kirkkoon tai tsässöynään lahjoja, esim. parimetrinen aivinainen pelenävoate"*.⁴⁰ Rukoushuoneisiin viedyt uhrilahjat olivatkin enimmäkseen vaatetta. Näin esim. Repolassa sairastumisesta johtuvia *diäksendezie* (lupauslahjoja) tavallisesti olivat kappale kuponkivaatetta ja päällinat, jotka pantiin ikonien eteen seinille. Päästäkseen vaikeasta sairaudesta tai muusta perheenjäseniä uhkaavasta onnettomuudesta tehtiin lupaus pyhiinvaellusmatkasta Solovetskin luostariin. Kiitoslahjaksi sinne useimmiten vietiin käsipaikka taikka kangaspala, joka ripustettiin pääikonin viereen.

Parannuskeinot kohdistuivat myös sairaan vaatteisiin. Sairauden iskettyä puhdistauduttiin ja vaihdettiin vaatteita. Esim. Aunuksen Vitelessä sijaitsi muuallakin tunnettu "pohjaton" lampi, jossa kylvetettiin sairaita. Kirjoittajan Pyhäjärveltä saamien tietojen mukaan sairas oli talutettu rantaan, sidottu vyötäisistä köyteen ja häntä oli pidetty hetken umpipäässä vedessä. Tämän jälkeen oli pantu uudet vaatteet päälle, mutta vanhat oli jätetty lammen rannalla kasvaneeseen pensaaseen tai puuhun. Eräiden tietojen mukaan ne oli ripustettu paikalla olleeseen ristiin. Toimitus muistutti paljolti yllämainittua jordanassa kylpemistä loppiaisena, avannossa uitiin nimittäin umpipäässä. Yhdeksi syyksi tähän uhrautumiseen mainittiin pitkäaikaisesta sairastelusta pääseminen. Uhtualla vaihdettiin vaatteita ja puhdistauduttiin, jotta olisi päästy eroon taloon asettuneista yllämainittuista voimista.⁴¹

Tapa vaihtaa vaatteita pohjautuu laajalti tunnettuun uskomukseen, jonka mukaan vaatteet olivat sairauden tai esimerkiksi kalman (vainajan vaatteet poltettiin) *"oleskelupaikkana"*. Toisin sanoen uskottiin siihen, että vaatteissa saattoi olla sairauden aiheuttaja. Vaatteiden vaihtamisella ja metsään jättämisellä tai niiden hävittämisellä luultiin päästävän myös itse sairaudesta. Aunuksessa sairauden toistumisen estämiseksi lapsen vaatteet oli vietävä liikkumattoman kiven alle tai upotettava umpilampeen. Samalla oli lausuttava: *"niin kuin nämä vaatteet hukkuvat, niin lähteköön sairaus"*⁴². Vienan Vuonnisessa kulkutautiin

kuollut "haudataan semmoisenaan, vaatteineen kaikkineen, jotta siitä kuolee se tautikin"⁴³.

Kuolienvoattiet valmistettiin Vienassa toisinaan jo neitsyysaikana. "Hengen lähdön jälkeen vainaja pestiin ja puettiin valkeaan palttinaan eli liinaan - milloin kalmaväkeä nähtiin, oli se aina valkeissa vaatteissa".⁴⁴ Paitsi että kuolinvaatteissa käytettiin erikoista mallia, joka leveni alaspäin (päähän oli tapana panna suippupäinen *kukkeli* taikka *tšohera*), niiden ompelemisessa noudatettiin ns. *läpituohetapaa*⁴⁵ eli "kun ne ompeli ni se ei pistän sitä niekloa takoatapäin, kun se aina etehpäim pisti niinkun harsimalla...".⁴⁶ On esitetty näkemys, että kuolinvaatteissa käytettiin hyvin vanhaa vaatemaalaa. Myös ompelemistapa on ollut vanha. Anna Kosmenko on verrannut karjalaisilta tavattua kuolinvaatteiden ja eräiden työvaatteiden koukkuamalla ompelemista eräisiin meidän vuosituhantemme alkuun ajoitettuihin, niin ikään koukkuamalla tehtyihin esineisiin. Nämä esineet on löydetty Pohjois-Venäjän itämerensuomalaisten syntysijoilta.⁴⁷ Näin ollen henkimaaailman tunnus - palttinaiset kuolinvaatteet - osoittautuvat ikivanhaksi kansanperinteeksi.

"Suomen Vienan" Kuivajärven kylässä ainakin vielä 1930-luvulla ruumista kalmismaalle vietäessä hevosen luokkiin pantiin *tuulivoattiet*. Kesällä, kun ruumiinsaatto tapahtui veneellä kalmosaareen, "tuulivaate tuotiin kädessä tai pantiin arkun, 'krovun', päälle".⁴⁸ Edelleen Rimmin kylässä oli tapana, että vempeliseen oikealle puolelle kiinnitettiin valkea liina, joka myöhemmin sidottiin kalmismaan ristiin. Samoin rajantakaisessa Vienassa ja paikoin Pohjois-Aunuksessakin valkoinen tuulivaate sidottiin vempeliseen. Rukajärven Miinoassa se oli joko pääliina taikka käsipaikka. Kontokin Akonlahdessa tuulivaate pantiin ristiin, joka pystytettiin haudalle vainajan jalkopäähän.⁴⁹ Tästä lähtien nämä tuulivaatteet uusittiin aina haudalla käytäessä, ainakin muistinpäivinä.

"Kum pieni lapsi kuoli, kropu loajittih niin, niinkun ainaki, ta valkiella voattiella siitä lasettih, hautah. Se siitä voate annettih köyhillä (...) Olihan sitä nyt ...kolmem metrim palani aina oli ta kolme kun on niitä laskuvoatteita, ni kolmella henkellä tuli niistä", kuuluu Pertti Virtarannan Vuokinsalmesta saatu tieto. Tähän on lisättävä, että aikuistenkin arkut laskettiin hautaan käsipaikoilla tai palttinakankailla, jotka vanhat ihmiset olivat toisinaan kutoneet etukäteen omiin hautajaisiinsa. Pohjois-Aunuksen Seesjärven seuduilla hautaanlaskentakäsipaikat annettiin ruumiinpesijöille tai "sukulaisnaisille muistajaisiksi". Köysiä käytettiin arkkua hautaan laskettaessa ennen vain hädätapauksessa.⁵⁰ Jouko Suurhasko mainitsee karjalaisen uskomuksen, jonka mukaan ilman liinoja hautaan lasketut vainajat saattavat Kuolon virran yli mentäessä pudota siihen.⁵¹ Tässä vuorostaan liina kuten ennen mainittu kinnaskin on auttamassa kuolleen sielua vaikealla matkalla toiseen maailmaan.

Kuva 2. Arkkua kannetaan liinoilla Sellin Präkkillässä vuonna 1973. SKS - Karjalan Tasavallan Tiedekeskuksen arkisto.

Vuonna 1973 Paatenen Sellissä tapahtuneissa hautajaisissa, silloin kun arkku oli jo pantu multiin ja risti asetettu haudalle, vainajan tytär ryhtyi "lakaisemaan liinalla huiskuttaen sitä haudan yllä ympyräisin liikkein myötäpäivää"⁵². Tässä oli kyse ns. *pyyhkimisestä*, joka tapahtui omaisten haudalla käydessä. Haudan pyyhkimisellä näytti olevan hyvin tärkeä funktio. Näin esim. Aunuksen Porajärvellä muistinpäivänä kalmistolla suoritetun toimituksen nimenä oli "käydä pyyhkimäh"⁵³, vaikka muistajaisiin sisältyi muutakin, mm. uhriruokien haudalle viemistä sekä itkuvirsien esittämistä, joiden avulla saatiin yhteys vainajaan.

Nykyäänkin pyyhkimistä pidetään vainajan tervehtimisenä. Kuitenkin eräät tiedot osoittavat, ettei mainittu toimenpide tapahtunut ainoastaan kalmismaalla, sillä paikoin se suoritettiin jo hautajaistalossa. Säämäjärven Ylälehdessä vuonna 1990 pidetyissä hautajaisissa vainajaa katsomaan saapuneet vieraat *"astelivat heti arkun luo oikealle puolelle, ottivat käteensä vainajan rinnalla olleen valkean kangastilkun ja tekivät kolme ympyrää kangas kädessään... Vasta kolmen ympyrän teon jälkeen tervehdittiin pirtissä olleita"*. Hautausmaalla vainajan isä satoi valkoisen kankaan haudalle pystytettyyn ristiin. Myöhemmin saatiin selville, että kangaskaistaleita olikin kaksi, yksi niistä oli nimeltään *pyyhkintä*- tai *kuajendupaikka* eli sillä siis *"pyyhittiin"* vainajaa, toisella, *suupaikkasella* peitettiin vainajan suu. Suun peittäminen muuten tapahtui heti kuoleman jälkeen ja liina otettiin pois vasta hautausmaalla.⁵⁴ Siitä, kumpi näistä kankaista perinteisesti sidottiin ristiin, oli kylässä erimielisyyksiä, mutta tässä tapauksessa vainajan äiti tiesi sen olevan suupaikka⁵⁵.

Rinnakkaisnimityksen, *"kuajendupaikka"* (suitsutusliina), käyttäminen osoittaa, että suitsuttaminen ja pyyhkiminen on ymmärretty samana prosessina. Useimmiten muistetaan ainoastaan suitsuttaminen, jonka esim. Paulaharjun mukaan suoritti kohta kuoleman jälkeen *"jokainen omainen ja sukulainen ja tuttava vuoron perään... koatii vainajan pään ja rinnan kohdalla"*. Myös Ylälehdessä *"hieman ennen uloskantoa eräs nainen teki suitsukeastialla kolme samanlaista ympyrää, joita oli tehty aamulla kankaalla vainajan luo saavuttaessa"*.⁵⁶

"Vainajan pyyhkimistä" liinalla tai siihen verrattavaa aineistoa on niukasti karjalaisten hautajaisten kuvauksissa. Kuitenkin tietoja löytyy eri puolilta Karjalaa. Näin Aunuksen Pyhäjärven kylissä kuten naapuripitäjissäkin ennen kalmistoon lähtöä *"jokainen meni vuorollaan arkun luo, otti palttinakappaleen, joka oli pantu vainajan rinnan päälle, huiskutti sillä ruumista päästä jalkoihin päin"* ja pyysi näin anteeksi vainajalta sekä hyvästeli hänet.⁵⁷

Karjalassa oli tapana muistella kuolleita sukulaisia useamman kerran vuodessa. Muistelemineen tarkoitti sitä, että käytiin kalmismaalla pyyhkimässä hautaa ja sitomassa valkea kangassuikale, *tuulipaikka*, joka solmittiin suoraan ristipuuhun. Pertti Virtarannalle oli kerrottu Vuokkiniemellä: *"Kalmoilla kun käytin nir ristin sivottih voatetta, tuulipaikakse sanottih, muutomissa ristilöissä oli oikeim monta tuulipaikkaa"*. Tämä oli merkinä siitä, että sukulaiset muistelevat vainajaa usein.

Käydessäni Vuokkiniemen hautausmaalla vuonna 1979 sroitsan (helluntain) jälkeen oli jokaisen haudan multiin pistetty muutama koivunoksa. Risteihin ja hautapylväisiin oli sidottu uusia tuulipaikkoja, joita olivat

Kuva 3. Tuulipaikkoja Uhtuan Tsiksan kylän kalmismaalla. — Venäjän etnografinen museo, 1926, D. Zolotarjov.

etupäässä valkoiset kaidat vaatetilkut useimmiten pellavaisesta lakanakankaasta, vaikka näkyi myös silkkisiä. Tuulipaikkoja oli myös puissa, mm. haudoilla kasvaneissa männyissä. Eräillä haudoilla tuulipaikkoja liehui sekä ristissä että haudan vieressä olevassa puussa.

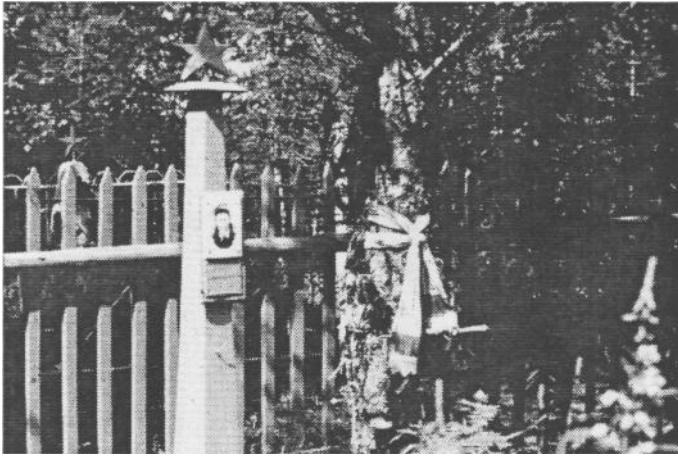
Melkein poikkeuksetta kaikilla karjalaisilla hautausmailla löytyy liinoja, kangaskaistaleita tai käsipaikkoja sidottuina hautojen vieressä oleviin puihin. Puista liinat löytyvät myös sellaisen hautapaikan vieressä, jossa ei enää muuta muistomerkkiä ole. Näin vaatekappaleet siirtyvät risteiltä puihin ja ikään kuin perivät hautaristiltä takaisin alun perin puulle osoitetun uhrin. Tavallista on, että vaate kääritään puunrungon ympärille ja sidotaan solmuun haudan puolelta. Puissa, kuten risteissäkin (taikka seipäissä hautojen päällä), on usein monta kerrosta eripituisia ja erikokoisia kangaskappaleita, joskus ne ovat vain kaitoja parin sentin levyisiä suikaleita, joskus taas koko ristin peittäviä tai paksunkin puun ympäri yltäviä kuponkikankaan kappaleita. Usein kalmistojen puut, joista liinat löytyvät, ovat karsikkoja. Etenkin Vienassa ja Pohjois-Aunuksessa erimuotoisia vainajan karsikkoja on lähes jokaisella hautausmaalla⁵⁸.

Kuva 4. Tiiksin Rokatsun uhrimännyn "vaatetusta". – Kuva Alekski Konkka, 1990.

Kuuluisin "vainajan karsikko" Karjalassa on ns. Rokatsun mänty eli "patšaš". Puu on omistettu legendaariselle sissipäällikölle Rokatsulle, joka on tarinoiden sankari Laurukaisen ja Vornan tapaan. Rokatsun hauta perimätiedon mukaan sijaitsee entisen Rukajärven kunnan Tiiksin kylän hautausmaalla. Sen vieressä on paksu ja haarukas mänty, jonka eräitä oksia on alhaalta päin karsittu. Matkakertomuksen mukaan haudalla on ennen ollut korkea kumpu, josta enää erottaa vain kalmiston tienpuoleisen rinteen. Yrjö Blomstedt kuvasi paikkaa vuonna 1895 seuraavasti: *"Tätä haudan iäkkyiden oletusta ovat omiansa puoltamaan eräät ulkonaiset ja silminnähtävät muistomerkit, nim. nuo mahtavat naavaoksiset ja kuivuneet ikipetäjät, jotka kasvavat ylt yleensä yli koko kummun. Ympäristö-seutujen karjalaiset... ripustavat petäjien kuivuneisiin oksiin uhri- eli muistiliinoja... aivan samoin kun he kunnioittavat omia, lähimpiä sukulaisiaan ripustaessaan hautapylväisiin noita muistiliinoja. Koko kummun ympäröi yksinkertainen, nykyään osaksi lahonnut ja sammaltunut hirsikehys, joka on salvettu yhdeksästä hirrestä, jota kuulutaan aika ajoin uusivan. ...Parin askeleen päässä itse hautakummusta on mahtavan petäjän juuressa noin metrin korkuinen ja kolmen metrin läpimittainen kivikasa, jonka keskiosa on sisään vaipunut"*⁵⁹.

*"On tavaraa ku Rogatšun pattšahašša", kuuluu rukajärveläinen sananparsa. Siihen Pertti Virtaranta liitti kommentin: "Tiiksin kalmismaalla kasvoi suuri petäjä, jonka pari metriä pitkään oksaan sidottiin tuulivaatteita"*⁶⁰.

Kuva 5. Käsipaikka kalmismaan puussa. Paatene, 1974. SKS - Karjalan Tasavallan Tiedekeskuksen arkisto.

Tutkija Heikki Rytkölän kanssa ollessamme paikalla vuonna 1990 emme enää huomanneet mitään jälkeä kivikasasta, mutta kalmiston korkeimmalla kohdalla oli vanha ja paksu Rokatsun männyksi sanottu puu. Se oli osittain kelottunut ja melko varmasti se oli yksi niistä puista, joista Blomstedt kirjoitti sata vuotta sitten.

Kuva 6. Pohjoisaunukselaisia käsipaikkoja Paatenen Sellin kylästä. SKS - Karjalan Tasavallan Tiedekeskuksen arkisto, 1973.

Kuva 7. Paanajärven Kuren kylän hautausmaalla. – Kuva A. Terjukov, 1981.

Puussa oli myös Virtarannan mainitsema oksa ja jopa monta metriä pitempi. Oksan haarasta pitkin

runkoa riippui noin kolmen metrin pituinen kangasvyvyhti. Muutenkin eri puolille puuta oksien tynkiin ja puun ympäri ripustetut liinat oli käärityt vyyhdeiksi. Kankaat olivat tehdasvalmisteisia, suurimmalta osin valkoisia (joukossa oli myös kirjavia) vohveli- tai muuta pyyheihinakangasta. Kaikki eivät kuitenkaan mahtuneet puuhun, niitä oli lisää viereisen haudan aitauksessa. Eräissä muissakin kalmiston puissa oli runsaasti kankaan kaistaleita. Männyn tyvässä, maan yllä kohonneiden juurien välissä, oli kolikoita ja muutama rahasetelikin.

Kuvattu paikka ja uhripuu ovat monessakin suhteessa merkillisiä. Ne ovat sitä ennen kaikkea siksi, että niiden kautta silmiemme eteen avautuu osa sitä prosessia, jonka yhteydessä suurena tietäjänä pidetyn heimopäällikön hautapaikka on muuttunut yleisluonteiseksi pyhäksi paikaksi haltijoiheen. Keskeiseen asemaan on noussut tällöin puu, jota on ryhdytty palvomaan uhrein. Karjalassa on nykypäivänäkin paljon tämäntapaisia pyhiä paikkoja, tosin ehkä ei niin kuuluisia eikä näyttäviä kuin Rokatsun mänty. Yksi näistä sijaitsee Paatenen Sellin vanhalla uhrijuhlapaikalla Mahosaassa.⁶¹ Muuallakin vanhat ihmiset sitovat entisiä tapoja noudattaen pyhiin puihin ja risteihin liinoja sekä kangaskappaleita, jotka ennen ovat olleet mm. lupauksesta tuotuja uhreja. Siinä merkityksessä ne on osoitettu esimerkiksi palkaksi sairaan ihmisen tai kotieläimen parantumisesta. Yksittäiset henkilöt tai perheet ovat sitoneet puihin *"lupausliinoja"* eräinä vuoden merkkipäivinä. Lisäksi tätä on tapahtunut myös koko sukua koskevana kalendaarisina juhlina. Liina on saattanut olla merkinä eläinuhrin lupauksesta tai se on itse ollut uhrina, joka on annettu kylän karjaa koetelleen taudin tai muun uhkan torjumiseksi. Näitä tietoja on saatu Vienasta, Aunuksesta, Vep-sänmaalta ja Vienanmeren rannikolta.

Vienassa niemien neniin, teiden haaroihin, vesi- ja maareittien yhtymiin ym. merkkipaikkoihin oli vielä muutamia vuosikymmeniä sitten pystytetty puisia ristejä. Ristit, ainakin osittain, sijaitsivat vanhoilla palvontapaikoilla, jotka olivat myöhempinäkin aikoina säilyttäneet oman luonteensa. Monen tällaisen ristin tai ristipaikan vierestä löytyy tänä päivänäkin karsikkopuu, joka on osoituksena "ristikulttuurin" suhteellisesta nuoruudesta. Uno Harva kuvailee tapaa viedä lahjoja pyhille paikoille seuraavasti: "jotkut ripustavat paikalla olevaan ristiin tai puuhun nauhoja, kankaantilkkuja, ns. "tuulipaikkoja" eli -huiveja y.m., jotkut pistävät halkeamiin pieniä rahojakin. "Mene ja kumarra sen tai sen niemen 'spoassulle' (pyhimykselle), eiköhän tämä anna sinulle myötäistä tuulta". Kalamies taas, kun hyvää saalista toivoen toi kiven puun juurelle uhriksi, lausui: "Pyhä Petri, tässä kivi lahjaksi". Vaikka nykyään puhutaankin pyhimyksistä, piilee itse menoissa kuitenkin ikivanhoja pakanuudenaikuisia tapoja".⁶²

Ristien päälle myöhemmässä vaiheessa pystytettiin myös katoksia, eräitä rukoushuoneiden alkumuotoja, joiden suojassa myös ikonit ja uhrivaatteet olivat. Sellainen ristikatos on I. K. Inhan Kuittijärven Ristinien palvontapaikasta otetussa kuvassa. Puuristin vieressä on kuvassa yksi niistä kolmesta karsikkomännystä, jotka perimätiedon mukaan olivat pystyssä vielä 1920-luvulla. Mutta useat "varsinaisetkin" rukoushuoneet oli rakennettu joko pyhien puiden tai lehtojen viereen tai niiden paikoille. On myös tietoja kyläyhteisöjen juhla- ja kokoontumispaikoista, joissa kulttirakennuksen asemesta vielä 1900-luvun alussa oli pyhitetty puu. Sellainen puu, ikivanha kuusi, on ollut Paatenen Prokko'an Lošken kylässä (*"tšasovnoa ei ollut, siellä oli šuuri kuuži"*). Kyläjuhlissa tuon puun latvaan nostettiin miesten rituaalittelussa revityt paidat.⁶³

Edellä on mainittu vainajan tuulivaatteista, joita kuljetettiin arkun mukana ja jotka paikoin Vienassa ja Aunuksessa jätettiin hautausmaalle. Mutta Suomessakaan tämä tapa ei ole ollut vieras. Asko Viikuna on tutkielmassaan Valkoinen liina, vainajan liina, laajalta pohjalta esittänyt näkemyksiään suomalaisesta luokkiliinasta. Hän on mm. koonnut tietoja luokkiliinan lopullisesta sijoittamisesta: *"Ainakin Pohjanmaalla luokkiliinon jättäminen hautausmaalle on ollut yleisenä tapana. Nivalassa, Piipolassa, Pyhännällä ja Vihannissa liinat oli ripustettu hautausmaan puihin. Lehtimäellä vanhan kirkkomaan portin viereiset puut ovat olleet täynnä luokkiliinoja. Läheisessä Karstulassa luokkiliina sidottiin hautauksen jälkeen hautausmaan suureen koivuun. Länsipohjan Jällivaarassa liinat sidottiin hautausmaan aidan viereisiin puihin. Jukkasjärvellä ne jätettiin kirkkomaalle, josta ne keväällä koottiin ja poltettiin (...) Hyrynsalmella ruumishevosen ajaja ripusti liinan hautaristiin"*.⁶⁴

On myös muuta Suomessa kerättyä aineistoa, jonka avulla voidaan yhdistää liinaan ja puuhun kohdistuvia uskomuksia ja jossakin määrin selittää pohjoissuomalaista käytäntöä. Janne Viikuna mainitsee, että Säkkiärveltä saapuneen tiedon mukaan siellä laitettiin ristikoivuun (karsikkokoivuun) vainajan vaate, jonka tarkoitus oli estää vainajan paluu kotiin.⁶⁵ Nauhoista, kankaantilkuista ja langoista vainajan karsikoissa on Itä-Suomesta saatu tietoja laajemminkin. Liinan yhdistävät edelleen puuhun eräät paikalliset uskomukset: *"Ylitorniolla liinan sanottiin estävän kuollutta palaamasta, liina näet kiinnitti kuolleen kalmistoon. Niinpä liinaa ei saanut tuoda haudalta takaisin"*.⁶⁶

Yllämainitut tiedot ovat sikäli mielenkiintoisia, että ne täsmälleen toistavat vainajan karsikkoon liittyvän

perususkomuksen, jonka mukaan merkit karsikko-puussa estävät kuolleen palaamasta elävien ilmoille. Nämä uskomukset eivät kuitenkaan anna vastausta peruskysymykseen siitä, mikä oli liinan eli tekstiilituotteen tarkoitus monipuolisissa ihmisen elämänkaaren rituaaleissa ja miksi liina on niissä usein tiiviissä yhteydessä puuhun. Aluksi on kuitenkin saatava selville, miksi liina esti vainajan paluun kotiin. Asko Viikuna huomauttaa, ettei liinan sisäistä merkitystä voida selvittää tarkastelematta itäisten suomensukuisten kansojen vastaavia tapoja. Selvemmin kyseessä olevan liinan tarkoitus näkyy eteläisten udmurttien hautajaismenoissa: ennen kuin arkku suljettiin ja laskettiin hautaan, joku kuolleen omaisista repäisi mukanaan tuomansa valkoisen liinan kahtia. Sen liinan kappaleen, joka jäi vasempaan käteen, hän pani kuolleen rinnan päälle, oikeaan käteen jääneen palan taas vei kotiin, jossa se sidottiin vuodeksi orteen tai talon seinään. Liinaa reväistessä sanottiin: "*Sielun (urt) otamme tänne, onnen otamme tänne!*" Vainajan *urt* jakaantui kahtia, muodostaen ikään kuin kaksi sielua, joista toinen jäi kotiin odottamaan lopullista erottamista. Vuoden kuluttua säilytetty liinan kappale vietiin koko suvun voimin kalmistoon haudattavaksi.⁶⁷

Näillä udmurttilaisilla tavoilla on selviä yhtymäkohtia myös karjalaiseen perinteeseen. Edellä on kerrottu Säämäjärveltä kahdesta vainajalle varustetusta kankaanpalasesta, joista yksi ripustettiin ristiin. Myös vainajan hyvästeleminen, liinalla "pyyhkiminen" ja liinan merkitys vainajan muistajaisjuhlissa (esimerkiksi *vuodehisissa*) ovat ilmeisesti osa vainajan sielua koskevaa uskonnollista tapa-kokonaisuutta. Edellä mainituissa muistajaisjuhlissa vainajan uskottiin saapuvan juhlataloon liinan kautta. Mainituissa artikkeleissa Asko Viikuna etupäässä suomensukuisten kansojen uskomuksien pohjalta esittää, että vainajan liinalla on ollut seuraavanlaisia tehtäviä: sielun ohjaaminen, sen sitominen johonkin tiettyyn paikkaan, vainajan edustaminen ja välittäjän funktio, jonka avulla luotiin yhteys elävien ja kuolleitten maailmojen kesken. Tähän johtopäätökseen suurin piirtein liittyvät myös myöhemmin aihetta käsittelevät tutkijat, I. I. Sangina, joka kirjoittaa venäläisten vanhoista pyyheliinoiniin liittyvistä tavoista ja uskomuksista, on sitä mieltä, että liina "*toimii esi-isien sielujen olinpaikkana ja suvun symbolina*"⁶⁸ Karjalaisen "*käspaikan*" tutkijana Annikki Lukkarinen korostaa, että vai-najainpalvonnassa käsipaikalla on viestitetty kuolintapahtumasta, se on toiminut kulkutienä, "*pellavaisina portaina*". "*Tuulipa/koilla on selvemmin pakanuuden aikaisten uhriliinoinen piirteitä. Hautakäytössä niihin voi liittyä myös suojelun funktio*"⁶⁹ Vepsäläisten kirjoituista pyyheliinoista ja niiden rituaalisesta käytöstä kirjoittava Anna Kosmenko (Hokkanen) tulee siihen johtopäätökseen, että niiden kirjonnassa ja käyttötavoissa heijastuvat vepsäläisten käsitykset toispuolisesta ja että ne olivat "symbolisina esineinä-välittäjinä, joiden tehtävänä oli ylläpitää yhteyden elävien ja kuolleitten maailmojen välillä".⁷⁰

Asko Viikuna nimittääkin vainajan liinaa sieluliinaksi. Mutta liinalla on tärkeä osa myös muissa rituaaleissa. Viikuna mainitsee mm. alunperin Ahti Rytkösen esiin ottaman sairaan lapsen "*harhailevan sielun*" palautusyritystä koskevan tiedon, joka löytyy Hämeestä: jos pieni lapsi oli levoton, mentiin portaille ja heilutettiin lapsen riepua huutaen: "*Vartijat kotiin kolmesta paikkaa, kirkosta, kylästä, kot-too!*"⁷¹ Tieto on Viikunan mielestä yllätyksellinen, vertailukelpoista aineistoa kun löytyy ainoastaan kaukaa Volgan suomensukuisten kansojen uskomusperinteessä. Todellakaan, vastaavaa parannusmenetelmää ei lähialueilta ole tavattu,

mutta tyypologisesti verrattavissa olevaa ainesta kyllä, livo Marttiselle oli Vienan Kivijärvellä vuonna 1911 kerrottu seuraava taika: "*silloin kun vedestä heittäytyy, otetaan ensin vasemmasta, sitten oikeasta kädestä kynttä ja sitten ensin vasemmasta ja sitten oikeasta jalasta kynttä. Sitten otetaan ohimolta ja pääläelta hiuksia. Hiukset ja kynnet pannaan valkoiseen riepuun, joka punaisella langalla ristiin sidotaan. Tällä kierretään potilaan ympäri kerta myötä- ja toinen kerta vastapäivää ja luetaan: "Anna tuumat tuhoh, / Ajatukset aivan tyhjäh, / S(m)jetkat ,mittömäkse!"*"⁷² Loitsun sanoilla tässä yritetään mitätöidä sairauden tarttumisen syy eli manata "heittäytymisen" aiheuttaneet ajatukset olemattomiksi. Hiukset ja kynnet liinassa melko selvästi osoittavat, että kyseessä on potilaan ruumiissa olevaan henkiseen substanssiin kohdistuvat toimet, ilmeisesti sen vangitseminen liinakääröön. Toimitus muistuttaa myös liinalla kiertämistä eli "*pyyhkimistä*" kuolleen ruumiin taikka haudan ympäri.

Huomataan myös, että hämäläisessä esimerkissä on kyse liinan heiluttamisesta eli liehuttamisesta taikka puistelemisesta, josta on edellä kerrottu karjalaisten häiden, mutta myös hautajaisten yhteydessä. Liinaa tai vaatteita käsiteltiin tiettyssä riitin vaiheessa liehuttaen niitä ilmassa. Tarttuminen sulhasen liehuttaman "*paikan kokkah*" merkitsi lopullista lupautumista avioliittoon. On huomattava, ettei tämän jälkeen kerrota enää minkäänlaisesta perääntymisestä eikä uudelleen harkitsemisesta, kuten usein mainitaan tapahtuneen kihlauduttaessa "tavallisesti". Ehkä juuri ihmishenkeä symboloivan valkoisen liinan mukanaolo tekee tästä muinaisesta naimistavasta niin merkillisen.

Taudin asettuminen ihmisen ruumiiseen useimmiten tarkoitti sitä, ettei "sielu" tai joku ihmisen yhdestä tai useasta sielusta, hengestä, haltijasta ym. ollut jostakin syystä ruumiissa tai oli ajettu sieltä pois. Tässä tapauksessa liinan käyttö houkuttelevana ja vangitsevana esineenä "harhailevan" sielun

palauttamisriitissä tuntuu loogiselta. Mutta mikä sitten oli liinan kuten yleensäkin tekstiilien suhde ihmisen henkeen ns. siirtymäriiteissä eli syntymää, häitä ja kuolemaa (myös kalendaarisia juhlia voidaan pitää kollektiivisina siirtymäriiteinä) seuranneissa menoissa? Vastausta pohdittaessa on muistettava, että karjalaisessa kansanperinteessä kaikkiin edellä mainittuihin kriisitilanteisiin (siirtymätila on poikkeava tilanne, siis samalla kriisitilanne, joka on tässä mielessä suoraan verrattavissa sairaudentilaan) on liittynyt käsitys haltijattomuudesta⁷³ eli tavallisesti kuusi viikkoa kestävästä siirtymätilasta. Tällöin vastasyntyneen lapsen ja äidinkin kuten myös hääparin uskottiin olevan haltijattomia, siis jossakin määrin "sieluttomia", ja eräs heidän sielustensa oleskeli tämän ja tuonpuoleisen maailman välissä olevassa rajatilassa. Samassa välitilassa oli myös vainajan sielu ennen kuusiviikkoisen (tai lopullisen vuodenpituisen) sakraalijan umpeutumista. Epätavallisen rajatilanteen merkinä on myös sielun liikkuminen ja sen ajoittainen näyttäytyminen. Ilmassa liehuvana haamuna näyttäytyvä vainajan haltija-henki onkin laajalti tunnettu sielun ilmentymä. *"Häilyy kuin siunaamaton kuolie"*, on karjalaisillekin tuttu sananlasku, joka kuvaa käsitystä ihmisen sielun liikkeestä yllä mainitussa siirtymätilassa. Häilyvänä, kevyesti leijailevana haamun näköisenä se esiintyy myös rajakarjalaisten uskomuksissa.⁷⁴ On helppo huomata se visuaalinen yhtäläisyys, joka ilmenee haltijan (sielun) liikkeiden ja liinan rituaalisen heiluttamisen välillä. Ilmeisesti yllämainituissa menoissa on kyse maagisista toimista, joilla samankaltaisuuden kautta pyrittiin houkuttelemaan ja sitomaan liinaan ilmassa liikkuva (häilyvä) sielu, jotta olisi vältetty sen joutuminen vaaraan. Sielun irtaantumisen vuorostaan aiheutti ihmisen haltijattomuusti-la.

Kuten tässä oli jo monesti korostettu, tekstiilien rituaalinen käyttö oli usein yhteydessä puuhun. Eri tilanteilla oli ominaista joko karsikkopuun tekeminen, uhrien vieminen puuhun, juhlien pitäminen puun taikka palvotun lehdon vieressä jne. Aika tavallista on ollut, että liinavaatteet vietiin suoraan puuhun. Puulla ja liinalla muutenkin näyttää alkukantaisessa maailmankuvassa olleen jokin salaperäiseltä tuntuva yhteys: vienäläisessä sadussa metsäpirttiin joutunut neito kutoo kaunista käsipaikkaa käyttäen lankoina puunjuuria.⁷⁵ Niin ikään vienäläisessä runossa Iso tammi rinnastetaan "liinaan" eli hamppuun.⁷⁶ Myös virolaisissa Ison tammen runon toisinoissa kaadetusta jättiläispuusta syntyy mm. itkuliina⁷⁷ jne.

Kuva 8. Rukoushuone Kontokin Akonlahdessa. - Venäjän etnografinen museo, 1927, L. Kapitsa.

Karsikkopuun tekemisellä kuten liinankin viemisellä hautausmaalle on ollut sama vainajan sielun vangitseva tehtävä. Huomautettakoon tässä yhteydessä, että myös edellä mainitut vainajan ja haudan "pyyhkimiset" on suoritettu Karjalassa vaihtoehtoisesti vastalla ja havuoksalla. Oksat ja vastat on tavallisesti jätetty haudalle. Sairaana saunassa kylvettämisen jälkeen vasta, kuten liina tai villalangat, on saatettu sijoittaa puun haaraan. Vastaavanlaisia esimerkkejä on muiltakin aloilta.

Mistä kuitenkin tulee tuo toistuva puun (oksan) ja tekstiilituotteen yhteys ja rinnastus? Vastaus on yksinkertainen: yhdistää aines. Pellava, hamppu tai villa, josta käsipaikka on kudottu tai kinnas neulottu, kuuluvat samaan laajasti ymmärrettyyn kasvillisuuden luokkaan kuin puukin. Vielä laajemmassa merkityksessä se sisältää myös sellaiset aineet kuin hiukset ja karvat. Kasvillisuus myös tavallaan sisältää oman "maaperänsä" elinvoimaa ja siihen on aina liittynyt eri-koisluonteisia uskomuksia.⁷⁸ Udmurttilaisen uskomuksen mukaan pellonkin sielu voidaan vangita valkoiseen liinaan. Liina näes on samaa ainesta kuin pellossa kasvava pellava.

- 1 Virtaranta 1978, 68; Konkka U. 1985, 140.
- 2 Virtaranta 1978, 150.
- 3 Virtaranta, 1958, 692-693.
- 4 sama 1958, 641-642.
- 5 Komulainen & Tirronen 1979, 18.
- 6 Konkka U. 1980,86.
- 7 Suurhasko 1977, 192. ⁸Kosmenko 1976, 111.
- 9 Konkka U. 1980, 11-15. ¹⁰KTA, K26/133.
- 11 Virtaranta 1978, 174.
- 12 Holmberg 1924, 48.
- 13 Holmberg 1924, 53-54.
- 14 Bogdanov 1930, 42, 44.
- 15 Virtaranta 1958, 623.
- 16 Inha 1921, 270; KTNA 826 / 2.
- 17 Virtaranta 1958. 166.
- 18 sama 768, vrt. Paulaharju 1995, 64.
- 19 Esim. Paulaharju 1995, 47.
- 20 Suurhasko 1985, 29.
- 21 Paulaharju 1995,27.
- 22 Sama, 26, 38.
- 23 Virtaranta 1958, 176, vrt. pohjoiskarjalaiseen harakkapaitaan: Vuorela 1981, 61.
- 24 Paulaharju 1995, 50.
- 25 Virtaranta 1958, 164.
- 26 Suurhasko 1985, 39.
- 27 Paulaharju 1995, 63.
- 28 Konkka A. 1980, 105.
- 29 Virtaranta 1978, 46, vrt. 104.
- 30 Virtaranta 1972. 254.
- 31 Esim. Sauhke 1971, 146; vrt. Konkka A. 1988, 88.
- 32 Pentikäinen 1971, 244.
- 33 Lavonen 1994. 95-96.
- 34 SKS, E 141, Simo Onoila, synt. 1877, Suistamo.
- 35 Esim. Inha 1921, 68.
- 36 TA, K11/20.
- 37 SKS. V.Salminen. 1952-53, Vuokkiniemi. 1918.
- 38 SKS. V.Salminen. 3276, 1959.
- 39 SKVR I. 4.
- 40 Paulaharju 1995, 84.
- 41 SKVR I, 4, 880.
- 42 Lavonen 1996a. 200.
- 43 Paulaharju 1995, 107.
- 44 Virtaranta 1958, 751, Vuokkiniemi.
- 45 Paulaharju 1995, 98.
- 46 Virtaranta 1958. 752, vrt. Aunuksessa Konkka U. 1985, 45-46.
- 47 Kosmenko 1977, 25.
- 48 Virtaranta 1972, 33.

49 Virtaranta 1958, 757-759.
 50 Konkka U. 1985, 65.
 51 Suurhasko 1985, 94.
 52 Konkka U. 1985, 66.
 53 SKS, V. Salminen, 3275, 1959
 54 Esim. Paulaharju 1995,
 55 Lavonen 1996b, 232-235.
 56 sama, 233.
 57 Konkka U. 1985, 58
 58 karsikkojen "vaatetuksesta" ks. Konkka A. 1999, 115-118.
 59 Blomstedt 1895, 22-24.
 60 Virtaranta 1976, 93.
 61 Konkka A. 1980, kuvat s. 94, 96.
 62 Holmberg 1924, 52.
 63 Konkka A. 1980, 119.
 64 Vilkuna A. 1960, 75-77.
 65 Vilkuna J. 1992, 109.
 66 Vilkuna A. 1960, 77.
 67 Holmberg 1914, 22-23.
 68 Sangina 1977, 118.
 69 Lukkarinen 1982, 67.
 70 Kosmenko 1983, 55.
 71 A. Vilkuna 1960, 86, vrt. Harva 1948, 260.
 72 SKS, Marttini, 1112; SKVR I, 4, 1037.
 73 esim. Genetz 1870, 92 ym.
 74 esim. Kemppinen 1967, 12 ym.
 75 Konkka U. 1963, 36.
 76 SKVR, IV, 435.
 77 Haavio 1940-41, 25.
 78 Konkka A. 1986.

Kirjallisuus:

Blomstedt Yrjö 1895. Venäjän Karjalan kalmistoista ja hautapylväistä. Suomen Museo, N 3-4. Helsinki.
Bogdanov Risto 1930. Svad'ba Uhtinskoi Karelii. Zapadnofinskij sbornik. Leningrad.
Genetz A. 1870. Kuvaelmia kansan elämästä Salmin kihlakunnassa. Koitar 1, Helsinki.
Haavio Martti 1940-1941. Iso tammi. Kalevalaseuran vuosikirja (KV) 20-21. Helsinki.
Harva Uno 1948. Suomalaisten muinaisusko. Helsinki.
Holmberg Uno 1924. Suomalaisten karsikoista. KV 4. Helsinki.
Inha I. K. 1921. Kalevalan laulumailta. Elias Lönnrotin poluilla Vienan Kanalassa. Helsinki.
Kemppinen Iivar 1967. Haudantakainen elämä karjalaisen muinaisuskon ja vertailevan uskontotieteen valossa. Helsinki.
Komulainen Terttu & Tirronen Varpu-Leena 1979. Karjalainen käsipaikka. Joensuu.
Konkka Aleks 1980. Traditsionnye sel'skije prazdniki. Duhovnaja kul'tura segozerskih karel. Leningrad.
Konkka Aleks 1986. Karelskoje i vostočnofinskoje karsikko v krugu religiozno-magitseskih predstavlenij, svazannyh s derevom. Etnokul'turnyje protsessy v Karelijii. Petrozavodsk.
Konkka Aleks 1988. Žertvoprinosenija životnyh na letnih kalendarnyh prazdnikah karel. Obrjady i verovanija narodov Karelijii. Red. A. P. Konkka, E. S. Kiuru. Petrozavodsk.
Konkka Aleks 1999. Kuusi kultalatva. Pohjoisen Suomen karsikoista. Tuulen jäljillä. KV 77-78. Helsinki.
Konkka Unelma 1963. Karel'skije narodnye skazki. Severnaja Karelija. Moskva-Leningrad.
Konkka Unelma 1980. Semeinyje obrjady. Duhovnaja kul'tura segozerskih karel. Leningrad.
Konkka Unelma 1985. Ikuinen ikävä. Karjalaiset riitti-itkut. SKST 428. Helsinki.
Kosmenko Anna 1976. Karel'skaja narodnaja rez'ba i rospis' po derevu (XIX - nats.XX veka). Etnografija Karelii. Red. R. F. Nikolskaja (Tarojeva), J. I. Kiementjev. Petrozavodsk.
Kosmenko Anna 1977. Karjalan kansantaidetta. Petroskoi.
Kosmenko Anna 1983. Funktsija i simvolika vep'skogo polotentsa (po fol'krno-etnografitseskim dannym). Fol'kloristika Karelii. Petrozavodsk.
KTA. Karjalan Tasavallan Tiedekeskuksen Arkisto.
KTNA. Karjalan Tasavallan Tiedekeskuksen Kielen, kirjallisuuden ja historian Instituutin Nauhoitearkisto.
Lavonen Nina 1994. Karel'skaja skatert' : jejo funktsii v narodnom bytu i traditsionnoi obr'adnosti. Obrjady i verovanija narodov Karelii. Tšelovek i jejo žiznennyi tsikl. Red. I. Ju. Vinikurova, Ju. Ju. Surhasko. Petrozavodsk.

Lavonen Nina 1996a. Pöytäliinan rituaaliset ulottuvuudet. Näkökulmia karjalaiseen perinteeseen. Toimittanut Pekka Hakamies. Suomi 182. Helsinki-Saarijärvi.

Lavonen Nina 1996b. Havaintoja hautajaisrituaalista Aunuksen Karjalassa. Näkökulmia karjalaiseen perinteeseen. Toimittanut Pekka Hakamies. Suomi 182. Helsinki-Saarijärvi.

Lukkarinen Annikki 1982. Käs'paikka. Helsingin yliopiston kansatieteen laitoksen tutkimuksia 10. Helsinki.

Paulaharju Samuli 1995. Syntyä, lapsuus ja kuolema. Vienan Karjalan tapoja ja uskomuksia. Kansanelämän kuvauksia 41. Jyväskylä.

Pentikäinen Juha 1971. Marina Takalon uskonto. Uskontoantropologinen tutkimus. SKST 299. Helsinki.

Sauhke Niilo 1971. Karjalan praasniekat. Jyväskylä. SKVR. Suomen kansan vanhat runot.

Suurhasko Jouko 1977. Karelskaja svadebnaja obrjadnost'. Leningrad.

Suurhasko Jouko 1985. Semeinyje obrjady i verovanija karel. Leningrad.

Sangina I.I. 1977. K voprosu o perežitkah drevnih verovanij v bytu russkih krestjan XIX v. Etnografija narodov Vostotsnoi Jevropy. Leningrad.

Vilkuna Asko 1960. Valkoinen liina, vainajan liina. Virittäjä.

Vilkuna Janne 1992. Suomalaiset vainajien karsikot ja ristipuut. Kansatieteellinen Arkisto 39. Jyväskylä.

Virtaranta Pertti 1958. Vienan kansa muistelee. Porvoo.

Virtaranta Pertti 1972. Polku sammui. Vienalaisylien vaiheita rajan molemmin puolin. Vammala.

Virtaranta Pertti 1976. Karjalaisia sananlaskuja ja arvoituksia. Castrenianumin toimitteita 15. Helsinki.

Virtaranta Pertti 1978. Vienan kyliä kiertämässä. Vammala.

Vuorela Toivo 1981. Kansanperinteen sanakirja. Porvoo.